

ДИСКУРСИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОНЯТТЯ «РЕФОРМА» В ПОЛІТИЧНОМУ ПОЛІ (НА ПРИКЛАДІ СТЕНОГРАМ ЗАСІДАНЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ)

Олена Борисенко

магістр соціології, незалежний дослідник,

email: helen199606@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2822-5095>

Стаття присвячена дослідженню процесів конструювання офіційного політичного дискурсу України та концепту «реформи» інтерпретації на предмет конструювання поняття «реформа». Збір та аналіз соціологічної інформації були здійснені методами контент-аналізу обраних джерел та подальшого дискурс-аналізу інформації. Автор пристосовує когнітивну теорію дискурсу та критичний дискурс-аналіз до соціологічного дослідження та концептуалізації поняття дискурсивного конструкту. Автором виділені форми конструювання поняття «реформа» в рамках політичного дискурсу. Виділено офіційну, конструктивну та опозиційну форми конструювання, застосовано ряд ілюстрацій з засідань ВРУ. На базі цього описана символічна боротьба навколо поняття «реформи», в межах якої дискурсивні елементи конструювання реальності стають основним інструментом для завоювання аудиторії. Вичленовано найбільш вживані інформаційні приводи та імплікатури з боку офіційної форми конструювання (євроінтеграція та демократизація) та з боку опозиційної форми (соціальна нерівність, пауперизація населення та неправильне проведення реформ політичними конкурентами). Акцентовано, що контексти і смисли символічної боротьби спрямовано на електорат, а не на політичних конкурентів, тож суспільство як об'єкт дискурсу інтерпретується як жертва символічного насильства, а поняття реформи – як інструмент даного процесу. Були встановлені загальна декларативність політичного дискурсу України, зокрема на прикладі поняття реформи; також було досліджено становлення даної дискурсивної одиниці як предмету символічної боротьби в рамках опозиційно-коаліційного протистояння через експлуатування формату докси у досліджуваному полі. Автор аналізує фоновий процес втрати поняттям «реформа» єдино вірного смислу через його надмірне експлуатування в рамках політичного дискурсу задля досягнення електоральних вигод. Окремо описано методологічні обмеження та евристичні перспективи дослідження.

Ключові слова: реформа, політичний дискурс, дискурсивний конструкт, структура, інтерпретація, імплікація, імплікатура, контекст, докса, символічна боротьба.

Статья посвящена исследованию процессов конструирования официального политического дискурса Украины и концепта «реформы» интерпретации на предмет конструирования понятия «реформа». Сбор и анализ социологической информации были осуществлены методами контент-анализа избранных источников и дальнейшего дискурса анализа информации. Автор приспособляет когнитивную теорию дискурса и критический дискурс-анализ социологическому исследованию и концептуализации понятия дискурсивного конструкта. Автором выделены формы конструирования понятия «реформа» в рамках политического дискурса. Выделены официальная, конструктивная и оппозиционная формы конструирования, применены ряд иллюстраций из заседаний ВРУ. На базе этого описана символическая борьба вокруг понятия «реформы», в рамках которой дискурсивные элементы конструирования реальности становятся основным инструментом для завоевания аудитории. Вычленены наиболее употребительные информационные поводы и импликатуры со стороны официальной (евроинтеграция и демократизация) и со стороны оппозиционной форм конструирования (социальное неравенство, пауперизация населения и неправильное проведение реформ политическими конкурентами). Акцентировано, что контексты и смыслы символической борьбы направлено на электорат, а не на политических конкурентов, поэтому общество

как объект дискурса интерпретируется как жертва символического насилия, а понятие реформы – как инструмент данного процесса. Были установлены общая декларативность политического дискурса Украины, в частности на примере понятия реформы; также было исследовано становление данной дискурсивной единицы как предмета символической борьбы в рамках оппозиционно-коалиционного противостояния из-за эксплуатации формата докса в исследуемом поле. Автор анализирует фоновый процесс потери понятием «реформа» единственно верного смысла из-за его чрезмерное эксплуатации в рамках политического дискурса для достижения электоральных выгод. Отдельно описаны методологические ограничения и эвристические перспективы исследования.

Ключевые слова: реформа, политический дискурс, дискурсивный конструкт, структура, интерпретация, импликация, импликатуры, контекст, докса, символическая борьба.

Discursive Construction of the Concept of «reform» in the Political Field (on the example of Transcripts of the Verkhovna Rada of Ukraine)

Olena Borysenko

Master of Sociology, independent researcher,

email: helen199606@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2822-5095>

The article explores official political discourse of Ukraine and its interpretation on the subject of constructing the concept of “reform”. The main methods of sociological information obtaining and analyzing were preliminary content analysis of the selected sources and discourse analysis of the collected information. The theoretical and practical significance of the work located in adaptation of the cognitive theory of discourse and critical discourse analysis to sociological research and also conceptualization the category of discursive construct. During the analysis, forms of constructing of reform concept within the framework of political discourse have been developed. The official, constructive and oppositional forms of construction were highlighted, a number of illustrations from the meetings of the VRU are applied. On the basis of this, a symbolic struggle is described around the concept of “reform”, in which discursive elements of the construction of reality became the main tool for winning an audience. The most common informational occasions and implications on the part of the official (European integration and democratization) and the opposition forms of construction (social inequality, pauperization of the population and the incorrect implementation of reforms by political competitors) are identified. It is emphasized that the contexts and meanings of the symbolic struggle is aimed at the electorate, and not at political competitors, therefore society as an object of discourse is interpreted as a victim of symbolic violence, and the concept of reform is interpreted as an instrument of this process. We established within the framework of research: the general declarative nature of Ukraine’s political discourse about the category of reform, as well as the formation of this discursive unit as a subject of symbolic struggle within the framework of opposition-coalition conflicts through the exploitation of the doxa format in all studied fields; the background process of loss of universal sense by the category of «reform» through its excessive exploitation within the framework of political discourse in order to achieve the favor of society. Methodological limitations and heuristic perspectives are described also.

Keywords: reform, political discourse, discourse construct, structure, interpretation, implication, implicature, context, doxa, symbolic struggle.

Реформи в Україні та їхня маніфестація є тривалим процесом, який бере свій початок від створення незалежної України. Спочатку нова країна декларувала потребу в глобальній перебудові після розпаду СРСР, пізніше, в намаганнях визначитись між «курсом на Росію» та «курсом на Європу», реформи мали стати інструментом якісних змін. Сьогодні слово «реформа» часто знаходиться в тісному зв'язку зі згад-

ками про процеси євроінтеграції, що виглядає логічно, адже Європейський Союз висуває певні вимоги до вступу, а це означає, що країна-претендент має проводити реформи, аби відповідати стандартам членства. Саме в цьому перш за все зовнішньополітичному контексті і знаходиться сьогодні офіційний політичний дискурс країни.

З реформами наразі все не так однозначно, як про них говорять політики: по-

стійні посилення влади на реформи, політика інституціоналізації лобізму, застосування популістської риторики – все це призводить до того, що поняття реформи стає суто декларативним. Як зазначає А. Литовченко, у застосуванні до дискурсу «декларативність» має дві сторони: перша полягає в спустошеності, ненасиченості сенсами, відсутності зв'язку між мовленнєвим рівнем та рівнем контекстів, що він має нести; друга – в здатності конструювати влучні контексти задля активізації відповідних властивостей свідомості та її концентрації на поверхневих, формальних, номінальних аспектах дискурсу [1]. В таких сенсах декларативність дискурсу призводить до зниження довіри до влади в суспільстві, про що свідчать моніторинги громадської думки [2], а також результати президентських виборів. Зіштовхуючись із реальністю, розпочаті наспидкуруч реформи досить часто виявляються нерелевантними. Ми вбачаємо гносеологічну проблематику дослідження у смислах та контекстах, якими наділяють поняття «реформа» політики, та в тому, що ці смисли і контексти не несуть відповідного ефекту, залишаючись просто декларацією про наміри. Враховуючи це, ми пропонуємо розглядати поняття «реформа» саме як складову дискурсу, тобто як конструйоване поняття, а отже – дослідити контексти застосування, імплікації та імплікатури, які закладаються в дане поняття дискурсивним чином, структурами та агентами дискурсу, тобто перш за все визначити, яким чином останні її інтерпретують.

Тож метою дослідження є виявлення форм дискурсивного конструювання поняття «реформа» в політичному полі.

У вітчизняній соціології проблематика реформ найчастіше пов'язана з прикладними дослідженнями, як, наприклад, постійно проваджувані розробки з даної теми Київського міжнародного інституту соціології («Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати другої хвилі соціологічного дослідження» [3]) або Центру Разумкова («Реформи в Україні: громадська думка населення» [4], «Пенсійна система України та шляхи її реформування очима громадян» [5]).

Теоретичні ж розробки навколо проблематики дискурсу в рамках соціології є фундаментальними як за кордоном, так і в Україні. Якщо говорити про класиків,

то серед них такі вчені, як Л. Альтюссер, М. Бахтін, Р. Блакар, П. Бурдьє, Л. Вітгенштейн, Х.-Г. Гадамер, Т.А. ван Дейк, Г. Маркузе, Ф. де Соссюр, М. Фуко, Ю. Хабермас та інші. В українській соціології тематика дискурсу розкривається в роботах В. Бурлачука, Н. Костенко, А. Литовченка, В. Оссовського, Ю. Сороки та інших науковців.

Незважаючи на велику кількість робіт з приводу дискурсу, проблема «реформи» як дискурсивного конструкту залишається недослідженою, тим більше, що з кожним роком дане поняття змінює свої дискурсивні рамки та ракурси. Розкриття даної теми у фреймах офіційного політичного дискурсу дозволить нам у подальших дослідженнях виходити на проблематику довіри суспільства до влади, політичної культури суспільства, соціальної аномії, адже даний кейс знаходиться в безпосередньому зв'язку з переліченими явищами.

Н. Феркло, розглядаючи поняття дискурсу з позиції критичного аналітика, стверджував, що дискурс – це форма соціальної практики, яка конституює соціальний світ та конституюється в соціальних практиках. Тобто в критичному дискурс-аналізі мова-як-дискурс – це одночасно і та форма дії, за допомогою якої люди можуть змінювати світ, і та форма дії, яка сама знаходиться в історичному та соціальному контексті та пов'язана діалектичними відносинами з іншими аспектами соціального [6, с. 110-111]. Завдяки можливостям висловлювати думку та сприймати інформацію відбувається комунікація, а отже – виникають суб'єкти та об'єкти дискурсу. Мова та мовленнєва інтеракція вже довгий час досліджуються соціологами, наприклад, на базі такої теорії середнього рівня, як соціологія мови, що розглядає соціально обумовлені мовні варіанти «як цілі, як перешкоди і як стимулятори» соціальної взаємодії, а самих «користувачів мови і способи вживання ними мовних варіантів – як аспекти більш загальних соціальних систем і процесів» [7, с. 9]. У нашому випадку користувачі мови є агентами дискурсу, тими, хто його розповсюджують та «захищають», легітимують його як гегемонний у суспільстві за допомогою вербальних та невербальних навичок та практик.

Дискурс несе ряд специфічних функцій, які поняття «мова» не покриває. Дис-

курс існує у взаємодії, у нашому випадку – у взаємодії між тими, хто має владу, та тими, хто владі підкорюється (або претендує на місце перших). Тим самим у взаємодії дискурсів порушується проблема соціальних нерівностей, боротьби за владу і лобювання власних інтересів.

З нашої точки зору, мовна гра – вдалиий концепт для опису суб'єкт-суб'єктних відносин, які існують в рамках політичного дискурсу, зображуючи процес мовленнєвої інтеракції як гру, правила якої відомі начебто обом сторонам, за виключенням того випадку, коли одна з них (переважно саме суб'єкт дискурсу в рамках нашої концепції) вдало маскує свої дії під дозволені. Мовна гра, як стверджує Л. Вітгенштейн, обмежена кордонами. По-перше, можна припустити, що кордони мовної гри визначає інша мовна гра з іншими правилами та логікою. По-друге, вираз може вказувати на певні зовнішні для мови кордони [8, с. 92]. Тут ідеться про зовнішні характеристики того, з приводу чого відбувається мовна гра: наприклад, два різних владних дискурси можуть не співпадати між собою за ідеологією та фактичним наповненням. Тут варто звернутися до гофманівського терміну *containment* як позначення проникнення з непорядними намірами в область, закриту для сторонніх, та використанні отриманих свідчень для введення в оману, контроль або придушення. *Containment* можна визначити як контролююче втручання, враховуючи, що втручання здійснюється через уявні дії контрагента. Виникає порушення взаємної координації мотивів, де насправді ситуацію контролює той, хто знає, що саме знає контрагент [9, с. 46]. Таке порушення відбувається тому, що окремі дискурси грають у власні мовні ігри за власними правилами. Деякі дослідники та журналісти тут можуть говорити про ідеологічну боротьбу та інформаційну війну, у яких порушення кордонів мовних ігор один-одного – це спосіб комунікації. Це якнайкраще описує Л. Пенто через поняття інтелектуальної докси, яку він визначає як «відносно систематичну сукупність слів, виразів, лозунгів та питань, визнана очевидність яких встановлює кордони мислимого та робить можливою комунікацію» [10, с. 34]. Це якісна характеристика головної ідеї будь-якого дискурсу.

Одна з рис, яка зближує всіх виробників докси, є їхній інтерес до «нового», або до того, що легко ототожнюється з таким

шляхом привертання широкої уваги (як, наприклад, «новий курс», обраний владою країни, який має повністю реформувати системні та інституціональні бази суспільства, змінити ціннісні установки та повністю зітерти стару ідеологію) [10, с. 36]. В таких умовах політичне поле традиційно ділять зсередини на два табори: тих, хто підтримує новітні введення (коаліція), та тих, хто не погоджується із ними (опозиція). Заперечуючи «схеми», якими споконвік користуються інші, мислителі «нового» впевнено беруться за «мутації», «виклики» та, змінюючи тим самим моду, вони проголошують «кінець» («старих догм») та оголошують «повернення» (до «демократії», «ринку», «етики») [10, с. 37]. Політичні еліти таким чином об'єктивують суспільство за допомогою дискурсу.

Ми вкотре зіштовхуємося із символічною боротьбою та правом визначати як «добре» чи «погане» певні явища. Дискурс у даному сенсі стає простором для символічної боротьби. П. Бурдьє свого часу наголосив на тому, що влада, яка нав'язує певні уявлення, виявляє та визначає імпліцитне соціальне розшарування, є переважно політичною владою [11]. Вона може створювати нові групи, маніпулювати об'єктивною соціальною структурою суспільства. Влада визначати та називати перетворює сукупності людей, які до того лише випадково перетиналися, на інституційні конституційовані форми, з якими ми і маємо справу.

Для дослідження дискурсу навколо поняття «реформа» і його можливих інтерпретацій ми скористалися критичним дискурс-аналізом через його основний принцип – залученість науковця до життя соціуму та критичний погляд на особливості суспільства, за прийняття умови, що науковець – це теж людина з ідеологічними поглядами, які накладають свій відбиток на сприйняття світу (що, зауважимо, протиставляється веберіанській відстороненості). Від самого початку тема нашого дослідження була дедукована з проблематики поглиблення соціальної нерівності в Україні та проблеми недовіри до влади у зв'язку з невдалим керівництвом державою. На нашу думку, саме політичний дискурс та його можливості в сфері конструювання понять стають одним із важливих моментів в таких причинно-наслідкових зв'язках, тому ми частково застосовували концепцію

КДА Т. ван Дейка, залучаючи деякі ідеї в інших дослідників дискурсу, як Н. Феркло, Ш. Муфф та інші.

Основним поняттям нашого дослідження є дискурсивний конструкт. Ми його визначаємо як результат дискурсивних практик навколо дискурсивної одиниці, основа яких полягає в наділенні дискурсивної одиниці рядом смислів, що відповідають основним напрямкам політичного дискурсу, незалежно від того, чи співпадають реальні імплікатури з декларованими. Імплікатури Т. ван Дейк визначає через категорії контекстуальних моделей; впливовими тут стають власна політична ідентифікація учасників дискурсу, їхні ролі, цілі, дії та упередження. Супутні їм імплікації пов'язані із значеннями та смислами, які ми можемо вивести з того чи іншого висловлювання, вони пов'язані з підтекстом, який вкладає в них суб'єкт дискурсу [12, с. 215]. Саме на пошук імплікацій та імплікатур за Т. ван Дейком ми будемо спрямовувати своє дослідження, адже саме вони дозволяють дослідити, про що говорять учасники дискурсу та чому вони це говорять.

Дискурсивний конструкт є предметом символічної боротьби за право найменування та легітимації тієї чи іншої дискурсивної одиниці в інтересах суб'єктів дискурсу. Проте саме тут виникає питання інтерпретації дискурсивного конструкту поза межами політичного дискурсу. Особливими інтерпреторами можуть виступати ЗМІ та наукове товариство як ретранслятори політичного дискурсу, проте, перш за все, головні інтерпретори – це ті, на кого дискурс спрямований, тобто суспільство, яке і постає об'єктом дискурсу та за своєю «прихильністю» якого відбувається символічна боротьба.

Коли мова йде про політичний дискурс і його конструюючу функцію, досить важко розділити три його складові: безпосередньо політичний, медійний та академічний, бо офіційний політичний дискурс користується кожною можливістю для розповсюдження актуальних у ньому ідей. Медіа сьогодні – ключ до сприйняття світу в прямому і переносному сенсі: так ми дізнаємося новини, навчаємося за допомогою інтернет-джерел, спілкуємося з друзями та ведемо повноцінне соціальне життя. Академічне поле також досить важко відмежувати від перших двох, адже академічна думка формується саме в соціально-політичних

контекстах. З іншого боку, до науковців часто звертаються як до експертів і медіа-ресурси і уряд, адже прийнято вважати, що експертна думка є найбільш вагомою та цінною для суспільства.

Наше дослідження політичного поля було проведено на матеріалах стенограм пленарних засідань Верховної Ради України VIII скликання за жовтень 2018 року [13]. Саме такий шлях ми обрали як найбільш вільний від інтерпретацій політичного дискурсу структурами ЗМІ чи інтернет-виданнями. Форма цього тексту достатньо проста і звична, а головне – регламентована. Засідання Верховної Ради є формою інституціональної взаємодії, а також специфічним жанром політичного дискурсу. Такі засідання є виявленням глобальної політичної діяльності з приводу законодавчої діяльності (і, відповідно, реформування), управління та контролю. Що найбільш важливо для нас, засідання складаються з виступів депутатів, мета яких – представити та легітимувати певні проекти або рішення, спрямовані на підтримку офіційної влади або ж опозиційні до неї. Головне тут те, що саме Верховна Рада має повне право приймати рішення на законодавчому рівні, тобто мова йде саме про політичні можливості та функції даної структури. З іншого боку, нам не варто забувати про суб'єктивну сторону контекстів, адже в конструюванні дискурсу вагоме місце займають ті враження та імплікатури, що складаються у сприйнятті учасників дискурсу, а також політичні імплікатури (тобто що та чому, а також чому в даний момент говорить актор) [12] безпосередньо актора, який має слово.

Загалом за жовтень 2018 року відбулося 12 засідань Верховної Ради. З них слово «реформа» чи будь-які однокореневі слова взагалі не вживалися на двох засіданнях – номер 16 та 17. Найбільш інформативним для нашого аналізу стало 13 засідання, на ньому слово «реформа» та однокореневі вживалося 79 разів. На інших засіданнях слово «реформа» та однокореневі йому слова згадувалися від 2 до 29 разів. Ми аналізуватимемо прямі згадування, контексти, в яких вони знаходяться, імплікації, які вони містять, імплікатури, які вони викликають, семантичні та риторичні властивості виступів депутатів з приводу реформ.

Розпочнемо з найбільш цікавих для нас моментів 13-го засідання. В деякому

сенсі вони є ключовими для нашої теми, адже саме тут, на наш погляд, найбільш змістовно розкриті процеси конструювання поняття реформи. Це засідання включає декілька кейсів, які висвітлюють логіку викладу представників різних партій, коаліції та опозиції, тобто максимально широко представлений спектр контекстів, з яких ми маємо вивести критерії реформи як дискурсивного конструкту.

Саме тоді у Верховній Раді було актуальним питання про відповідь на петицію про заборону мовлення телеканалів «112» та «NewsOne», з приводу чого мав слово М. Бурбак [14], голова депутатської фракції партії «Народний фронт». Він висловлює «вимогу суспільства» закрити телеканали, які є «кремлівськими рупорами», посилаючись на петицію, що була підписана громадянами на сайті Верховної Ради, визначаючи таким чином дану ситуацію (за Т. ван Дейком) [12] як таку, яка виправдовує його пропозиції та наступні дії депутатів, легітимуює їх як необхідні та логічні, адже необхідно вживати відповідних заходів та вирішувати цю кризову ситуацію. Далі, використовуючи таке визначення ситуації, він продовжує говорити «від народу», застосовуючи фрази штибу «українське суспільство очікує». Тим самим він звертається до контексту виборів, що наближаються, у зв'язку з чим «ми маємо захистити інформаційний простір України від Кремля, не дати ворожій пропаганді діяти на нашій землі під прикриттям вільного слова» (де ми вбачаємо основний «кризовий» момент, який має як реальні так і офіційні контексти). Згідно з його виступом, парламент має законодавчо відреагувати на «вимоги суспільства», а інші структури мають розкрити фінансування «пропутінських цих ЗМІ». В цьому кейсі ми вбачаємо ряд концептів, про які говорить Т. ван Дейк. Наприклад, такі мовні ходи, як посилення, коли М. Бурбак звертає увагу аудиторії на негативні факти пов'язаності (хоча прямих доказів немає, що знов-таки говорить про намагання політика сконструювати вигідний вектор дискурсу) телеканалів з «агресором», постійно повторює та звертає увагу мало не на пряму приналежність даних ЗМІ до президента РФ, а також контрастування, коли то за допомогою займенників, то прямо протиставляючи Україну та Кремль (саме в такому формулюванні). У дано-

му випадку реформа перед нами постає як «визвольна зброя» або ж «засіб захисту від агресора» (такі імплікатури отримує реципієнт), запит на неї відбувається безпосередньо з суспільного простору. Нагадаємо, що петицію допустили до розгляду в Верховній Раді за виконаної умови: зібраних 25 тисяч підписів. Але даний сервіс (електронні петиції) не може претендувати на репрезентативність думки, проте петиція була підтримана. 25 000 - це мінімум для розгляду петиції у Верховній Раді. Але ж офіційно населення України наразі – 44.8 мільйони різних людей, тому виконання вимог, які містяться в петиції, може бути і несправедливим відносно інших. Тож таке визначення ситуації означає, що чинна влада підтримувала найбільш потрібні офіційному дискурсу запити і застосовувала їх як привід для подальшого впровадження реформ. Саме таким чином здійснюється контроль над публічним дискурсом, поняття «реформи» стає безпосереднім інструментом для контролювання суспільної думки (свідомості за Т. ван Дейком [12]).

Інша топіка виступу М. Бурбака стосується реформи внутрішнього ринку газу. Він говорить про «...реформу Арсенія Яценюка...», таким чином ніби присвоюючи її даному політичному лідеру. Таке посилення на авторитет лідера партії відкриває для нас концепт реформи як чогось, за причетності до якого офіційна влада веде боротьбу. Це й не дивно, особливо враховуючи контекст передвиборчої кампанії: можновладці мають зробити якомога більше «добрих справ», аби за них голосували. Даний випадок не виключення: М. Бурбак зазначає, що «...завданням реформи є закріплення енергетичної незалежності та захист споживачів...» і продовжує впровадженням «Нафтогазом» нової схеми постачання газу для населення, де ми знову зіштовхуємося виключно з позитивними моментами такого реформування. М. Бурбак залишає поза увагою негативні наслідки таких реформ, легітимацію їх рішень та пропозицій. Політичні імплікатури М. Бурбака спираються на офіційний політичний дискурс, спрямований проти «російської агресії», та на «закріплення незалежності» (від того ж агресора в тому числі), проте він жодного разу не вказує на те, що такі політичні рішення призводять до іншої залежності - залежності від рішень про сприяння МВФ: рефор-

мування того ж ринку газу (разом з підвищенням цін) проводиться безпосередньо за їх вимогами [15], тобто доля імпліцитності у виступі збережена. Такий контекст проблеми відкриває нам ще один аспект реформи як дискурсивного конструкту. Наразі у більшості випадків реформи проводяться за вимогою міжнародних структур та фондів, з якими українська влада веде переговори чи намагається співпрацювати. Реформи – це «безвіз», вступ до ЄС, західний стиль життя, – ось основні конотації, які супроводжують поняття «реформи» у даному контексті, конструюючи навколо нього відповідні сенси.

До даних стверджень, аби не бути голослівними, наводимо наступний приклад застосування поняття реформи в європоцентричних сенсах. В. Ар'єв [14], депутат Верховної Ради, представник БПП «Солідарність», виступав з доповіддю за топікою лобювання санкцій проти Російської Федерації в Парламентській Асамблеї Ради Європи (далі ПАРЄ), за участі Генерального секретаря ПАРЄ Турбйорна Ягланда. В своїй промові він наголошує на тому, що українське представництво в ПАРЄ має показати свою чітку позицію проти повернення Росії на попередні позиції та наголосувати на тому, «...що Рада Європи не повинна міняти гроші на свої принципи і йти проти власних документів...», адже саме вони допомогли Україні «...розвиватися, робити реформи і просуватися вперед на шляху трьох китів, на яких стоїть Рада Європи: демократії, верховенства права і прав людини». Його промова звучить досить емоційно, він застосовує художні прийоми, повтори, приклади та акцентування уваги на окремих деталях, напряму пов'язуючи принципи ПАРЄ з українськими реформами, а їх, в свою чергу, – з розвитком, демократією та правом, таким чином, легітимуючи поняття «реформи» в рамках європейського курсу України. Такого роду символічне насильство, що виникає з даного процесу легітимації, знов таки звертає нас до проблематики насаджування європейських цінностей, які в офіційному політичному дискурсі виглядають як нормальні та закономірні.

Наступний кейс, до якого ми звертаємося – це дискусія з приводу вже зазначеного Закону про внесення змін до Закону України «Про реформування державних і

комунальних друкованих засобів масової інформації». Хоча, якщо бути більш точним, з конкретного закону у процесі дискусії депутати перейшли до традиції реформування в українському політикумі в останні роки, що робить для нас даний кейс більш цікавим і прикладним.

Виступ за даною топікою розпочинає В. Сюмар [14] як Голова Комітету з питань свободи слова та інформаційної політики. Спочатку В. Сюмар говорить, що дане питання надто просте, аби його розглядати «по довгій процедурі», а потім навпаки вказує на практичні складнощі реформування даного Закону. Це був перший раз, коли спікер натякала на складнощі процесів реформування та те, що зміни мають проходити якісно. Це реальні дії, які мають реальні наслідки, і далеко не завжди позитивні, на що і вказує В. Сюмар, коли говорить, що наразі частина друкованих ЗМІ просто не можуть функціонувати (бо існує ряд проблем з фінансуванням), хоча вже пройшли зазначений процес реформування. Це несе в собі відповідну політичну імплікатуру – намагання В. Сюмар хоча б якось зберегти свою репутацію після власної провальної діяльності в кількох інших реформах. Власне тому, ми вважаємо, вона висловлюється обережно, адже вона несе відповідальність і намагається захиститися від критики. Вказаний В. Сюмар контекст наводить на гіпотезу, що наразі багато реформ в країні просто відірвані від реальності, а їхнє впровадження не є вивіреним рішенням.

Після В. Сюмар за даною топікою, проте з іншої точки зору, виступав А. Денисенко (позафракційний) [14]. Він вказав на ряд недоліків та пропонував альтернативний законопроект, в ході чого застосовував наступні конотації: спрощення процедури реформування, перешкоди для реформування, узгодження законів (з яким часто багато проблем), довгий час впровадження реформи, державна підтримка реформованих ЗМІ (яка передбачена законом, але жодного разу не проведена), саботування урядом закону у зв'язку з цим. Даний виступ вже не був таким «делікатним», як виступ В. Сюмар, у ньому також були використані повторення та інші стратегії акцентування уваги, його навіть можна назвати дещо «опозиційним» до офіційного дискурсу, оскільки цей альтернативний законопроект, який представляв А. Денисенко,

був написаний представниками власне медійних структур.

У відповідь цим виступам прозвучала думка про передчасність реформування (від С. Капліна, лідера Соціал-демократичної партії), на що вже О. Черевакова (депутат від БПП) [14] відповіла «...категорично не сприймаю риторики про передчасність реформування і про те, що газети мають бути в комунальній власності; це взагалі повернення в часи КПРС». Такий непрямий, негативно забарвлений вислів журналістки про «часи КПРС» несе відповідні політичні імплікатури, пов'язані з актуальними в країні контекстами декомунізації, що виділяє її як політика, прихильного до офіційного політичного дискурсу. Тут легко побачити логічний відгук євроінтеграційних контекстів дискурсу навколо реформ – контекст відхилення від старого курсу, від радянської складової українського минулого. Тож ще одна з основних конотацій конструювання поняття реформи – позбавлення від застарілих систем СРСР. І, як не дивно, повертаючись до аспекту тотальності демократичного суспільства, тут найбільш явно розкривається проблематика символічного насильства, знов-таки, через пряму його легітимацію. Так само, як в Україні є окремо російськомовні, окремо україномовні групи (і такі свободи наразі під прямою загрозою), є і ті, для яких частина минулого України у складі СРСР складає частину їхньої власної історії або історії їх сім'ї, яку наразі за фактом заборонили. Ця «реформа» теж пройшла не надто вдало: скрізь в Україні зустрічається радянська символіка, що знов підкреслює декларативність поняття «реформи». Навіть у тому випадку, коли мова йдеться про підтримання іміджу чинної влади, завдання, передбачені реформою, залишаються невиконаними.

Наступний у нашій вибірці політичний діяч – Ю. Павленко (депутат від партії «Опозиційний блок»), основна топіка виступу якого – декларативність реформ в українській політичній сфері. Ю. Павленко [14] синонімізує реформи провалу, бездіяльності місцевої та центральної влади, популізму. Він вказує на той факт, що уряд, який впровадив цю реформу «...став головним гальмівником реалізації даної реформи...», тоді як, за словами В. Сьюмар, ця реформа є однією з пріоритетних. Відсутність логіки в таких діях та невідповідність

реальності декларованим урядом оновлень, штовхає нас на висновки про популістичність офіційного політичного дискурсу з приводу поняття реформи. Адже, як бачимо, основними конотаціями до «реформи» стають розвиток, позбавлення від поганого минулого та покращення життя, а насправді – потуги до змін на краще закінчуються навіть не розпочавшись.

В. Писаренко (депутатська група «Відродження») [14], також опозиційний до офіційного політичного дискурсу, викладає свої думки з часткою емоційної забарвленості: «...нав'язати новий Закон про адвокатуру, яким хочуть добити взагалі можливість захисту в суді для людини...», або ж «...реформування сьогодні довело до ручки по багатьох питаннях...», та «...що буде після цієї реформи, мені навіть страшно уявити». Він говорить про те, що перш ніж реформувати, варто прорахувати наслідки наперед. З таким красномовним вираженням того самого здорового глузду, про який говорить Т. ван Дейк, важко сперечатися, проте, виходячи з контексту і того, що даний діяч є опозиційним, він і конструює свій дискурс відповідним критичним чином (але пропонує свої шляхи для вирішення гострих питань). Відповідні риторика та звинувачення як форма інтеракції вказують на опозиційність В. Писаренка, але важливо зазначити, що він не вдається до імен, узагальнюючи всіх депутатів («...подивимося, що вже наприймали, і повичищаємо ті реформи, які вже наробили»), незалежно від їхньої партійної приналежності (і, відповідно, відношення до офіційного політичного дискурсу). Негативні імплікації та відповідні імплікатури, які знаходяться навколо поняття «реформи» в зазначеному контексті («наприймали» та «наробили»), дають нове уточнення «реформи» як процесу, який робиться на швидку руку, до доопрацювання якого відносяться більш ніж халатно, акцентуючи увагу на протистоянні «своїх» та «чужих» та на тому, що саме «вони» нав'язують «нам» вигідні «їм» закони. Проте, вкладаючи в свою мову імплікатури позитивної саморепрезентації, він натякає на свою (та однопартійців) «благородну місію» з завершення робіт над вже прийнятими реформами (В. Писаренко говорить саме про те, що потрібно завершити вже прийняті реформи та, відповідно, виконати обіцянки, що їх

супроводжують, а також вирішити проблеми, які виникають у зв'язку з процесом реформування). Тож такий характер виступу та застосовані імплікатури мають складати позитивний образ політика через його мовлення. Судячи з логіки викладення та відповідної риторики, він намагається будувати промову так, аби виглядати порядним та відповідальним в очах суспільства та серед колег, що знов змушує нас наголосити, наскільки важливою в рамках продукування політичного дискурсу є дихотомія зображеного та уявного.

Таким чином, опоненти офіційного політичного дискурсу використовують поняття «реформи» на свою користь, виходячи за рамки власне реформаторської докси та спрямовуючи свій власний дискурс проти тих, хто ці реформи запровадив (тобто, дійсної влади, коаліції, або ж президентської, в той час, партії чи фракції в ВР).

Проаналізувавши виступи депутатів на прикладі даного кейсу, ми можемо чітко позначити три модифікації конструювання поняття «реформи» в політичному дискурсі:

1. Офіційна, яка є наслідком офіційного політичного дискурсу та, власне, продукується чинною владою. Вона містить в собі основні ідеї спрямованості на захід, розкриває «реформу» як європейську спадщину, підносить поняття «реформи» на рівень основного процесу, без якого важко собі надалі уявити існування держави та суспільства. Поняття «реформи» в даному форматі конструювання несе виключно позитивні конотації розвитку, змін на краще, демократизації та європеїзації.

2. Конструктивна. Вона не така категорична, як перша, адже з-поміж зазначених в першій формі конструювання імплікацій в ній є доля певної обережності та того самого здорового глузду. Тобто в промовах з'являються категорії, пов'язані зі складнощами проведення реформ та наслідками, які вони викликають. Але це відбувається на основі євроцентрованих контекстів попередньої форми, тож конотації, пов'язані із самостійністю, в даній формі не є константою. Носії даної форми намагаються не привертати зайвої уваги до своєї партійної або ідеологічної приналежності, часто вони є міністрами або головами спеціалізованих груп, тобто тими, хто несуть безпосередню відповідальність за процеси реформування, і першими, на кого посила-

ються, коли мова ідеться про невиконання затвердженого проектом реформи плану, що і пояснює таку їх обережність.

3. Опозиційна. Важко назвати її протилежною до «офіційної», адже вона розгортається в іншій площині. Контекст даної форми полягає в опозиційності політиків, які беруть участь у конструюванні (багато з них в минулому члени «Партії Регіонів»), які виходять за рамки власне реформаторської докси, що замкнена до кола імплікацій «реформа=оновлення=краще життя», спростовуючи її у своїх виступах. За допомогою контрастів вони намагаються застосовувати поняття «реформи» у власних цілях. Проте вони не спрямовують свої промови радикально проти чинної влади, а намагаються внести певний конструктив у безлад, який виникає в погоні за вступом в ЄС, пропонуючи остаточне якісне опрацювання полишених реформ, які встигли розпочати, але не встигли завершити. Тож дана форма конструювання порушує наступні конотації: недовершеність, розпущеність, ухиляння від відповідальності тощо. Тут і з'являється момент самостійності та відповідальності уряду перед суспільством, а не перед іноземними колегами.

Отже, в процесі дослідження політичного поля ми виділили форми конструювання поняття реформи в рамках політичного дискурсу, які в перспективі можна розширювати на загальний дискурсивний рівень. Ми виділили офіційну, конструктивну та опозиційну форми конструювання поняття реформи та застосували ряд ілюстрацій з засідань, підкреслюючи тим самим їх особливості на прикладах. Вони показали нам, що символічна боротьба навколо поняття «реформи» і загалом в українському політикумі здійснюється досить інтенсивно. В рамках неї дискурсивні елементи конструювання реальності стають основним інструментом для завоювання аудиторії. Найбільш вживані інформаційні приводи та імплікатури з боку офіційної форми конструювання – євроінтеграція та демократизація. Основні ж аргументи в рамках опозиційної форми конструювання поняття «реформи» базуються на підкресленні соціальної нерівності та пауперизації населення від недостатньої уваги до реформ та неправильного їх проведення політичними конкурентами. Найголовніше тут те, що контексти і смисли, якими насичують свої

виступи депутати, спрямовані на електорат, а не на політичних конкурентів. Суспільство як об'єкт дискурсу стає жертвою символічного насильства і в тому числі поняття реформи стає одним з інструментів даного процесу. Його постійне експлуатування призводить до ряду невтішних наслідків для суспільства (у тому числі правового та демократичного).

Одним із найголовніших обмежень нашого дослідження є ілюстративний виклад спостережень. Проте його можна вдало доповнити фокус-груповим інтерв'ю задля підтвердження чи спростування висунутих в межах статті гіпотез вже з боку об'єктів дискурсу. Загальна сконцентрованість на вивченні політичного поля у передвибірчий

період ризикує бути нівельованою історичним плином подій та зміною владних еліт, проте все ж результати дослідження можуть бути застосовані в подальшому, особливо для вивчення проблеми недовіри суспільства до влади та соціальної аномії, а також дослідження України як суб'єкту глобального політичного дискурсу, чому жодним чином не заважає періодика аналізованих нами подій. Серед інших перспектив, що відкриває перед нами ця робота, є дослідження ролей агентів дискурсу у політичному полі, дослідження сприйняття дискурсу реципієнтами за допомогою якісних методик, а також дослідження євроатлантичного спрямування офіційного політичного дискурсу та його сприйняття українським суспільством.

Література

- Литовченко А. Д. Декларативность как черта официального политического дискурса Украины (по результатам дискурс-анализа официальных газет). Сборник научных трудов участников Харьковских социологических чтений – 2001. URL: <http://sociology.kharkov.ua/index.php/ru/proekty/61-nauka/konferentsii/kharkovskie-sotsiologicheskie-chteniya/121-sbornik-nauchnykh-trudov-uchastnikov-kharkovskikh-sotsiologicheskikh-chtenij-2001>.
- Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України [Електронний ресурс]. Разумков Центр. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.
- Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати другої хвилі соціологічного дослідження. Аналітичний звіт [Електронний ресурс]. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Analitichnyi_zvit_Detsentralizatsia_2-Khvylya.pdf.
- Реформи в Україні: громадська думка населення. [Електронний ресурс]. Сайт Фонду Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya>.
- Пенсійна система України та шляхи її реформування очима громадян. Результати соціологічного дослідження. [Електронний ресурс]. Разумков Центр. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/Press1705_02.pdf.
- Йоргенсен М., Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. 352 с.
- Fishman, J.A., The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In J.A. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language Vol I*, Mouton, The Hague. 1971.
- Витгенштейн Л. Философские работы. Москва : Гнозис, 1994. 612 с.
- Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. Москва : Институт социологии РАН, 2003. 752 с.
- Socio-logos: альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук. / под. ред. Н.А. Шматко. Москва: Социо-Логос, 1996. 302 с.
- Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть. THESIS. 1993. № 2. С. 137-150
- Ван Дейк Т. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке коммуникации. Москва : ЛИБРОКОМ, 2013. 344 с.
- Стенограми пленарних засідань 9 сесії Верховної Ради [Електронний ресурс]. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr>.
- Стенограма 13 пленарного засідання 9 сесії Верховної Ради [Електронний ресурс]. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6908.html>.
- На скільки подорожчає газ в Україні: прогнози експертів [Електронний ресурс]. Сайт 24 каналу. URL: https://24tv.ua/na_skilki_podorozhchaye_gaz_proгнози_ekspertiv_n1048728.

References

- Litovchenko A. D. (2001) Declarativeness as a feature of the official political discourse of Ukraine (based on the results of the discourse analysis of official newspapers) [Electronic resource]. Collection of scientific works of participants in Kharkov sociological readings – 2001 [online]. Available at: <http://sociology.kharkov.ua/index.php/ru/proekty/61-nauka/konferentsii/kharkovskie-sotsiologicheskie-chteniya/121-sbornik-nauchnykh-trudov-uchastnikov-kharkovskikh-sotsiologicheskikh-chtenij-2001> [in Russian]
- The level of trust in public institutions and electoral orientations of citizens of Ukraine. Razumkov Center [online]. Available at: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> [in Ukrainian]
- Decentralization and reform of local self-government: results of the second wave of sociological research. Analytical report [online]. Available at: <http://www.slg-coe.org>

org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Analychnyi_zvit_Detsentralizatsia_2-Khvyliia.pdf [in Ukrainian]

4. Reforms in Ukraine: public opinion. Ilko Kucheriv Foundation for Democratic Initiatives Foundation [online]. Available at: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya> [in Ukrainian]

5. The pension system of Ukraine and the ways of its reform through the eyes of citizens. Results of sociological research. Razumkov Center. [online]. Available at: http://razumkov.org.ua/uploads/article/Press1705_02.pdf [in Ukrainian]

6. Jorgensen, M. and Phillips, L. (2008) Discourse analysis as Theory and Method. Kharkov: Humanitarian Center [in Russian]

7. Fishman, J. A. (1971) The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In J.A. Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language Vol I*, Mouton, The Hague

8. Wittgenstein, L. (1994) *Philosophical work*. Moscow: Gnosis [in Russian]

9. Hoffman, I. (2003) *Analysis of frames: an essay on the organization of everyday experience*. Moscow: Institute of Sociology RAS [in Russian]

10. Shmatko, N. A. (ed.) (1996) *Socio-logos: almanac of the Russian-French Center for Sociological Research*, Institute of Sociology, Russian Academy of Sciences. Moscow: Socio-Logos [in Russian]

11. Bourdieu, P. (1993) *Social space and symbolic power*. THESIS. No. 2, pp. 137-150

12. Van Dyck, T. (2013) *Discourse and power. Representation of dominance in the language of communication*. Moscow: Librocom [in Russian]

13. *Transcripts of plenary sessions of the 9th session of the Verkhovna Rada* The official web-portal of The Verkhovna Rada of Ukraine [online]. Available at: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr> [in Ukrainian]

14. *Transcript of the 13th plenary session of the 9th session of the Verkhovna Rada* The official web-portal of The Verkhovna Rada of Ukraine. [online]. Available at: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6908.html> [in Ukrainian]

15. *How much more expensive gas is in Ukraine: expert forecasts* Channel 24 site [online]. Available at: https://24tv.ua/na_skilki_podorozhchaye_gaz_prognozi_ekspertiv_n1048728 [in Ukrainian]